

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅԵՐԵՆԻ՝ ԽՆԴՐԱՌՈՒԹՅԱՄԲ ՄԻԱՐԺՈՒՅԹ ԶԵՉՈՔ ՍԵՌԻ ԲԱՅԵՐԸ*

ՀՏԴ 811.19

10.52063/25792652-2022.3.14-146

ԼԱԼԱ ԳՐԲԻԿՅԱՆ

ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի
Շիրակի հայազգիտական հետազոտությունների կենտրոնի հայցորդ,
Գյումրիի թիվ մեկ ավագ դպրոցի հայոց լեզվի և
գրականության ուսուցչուհի,
ք.Գյումրի, Հայաստանի Հանրապետություն
grkikyan999@gmail.com

Սույն հոդվածի նպատակն է քննել ժամանակակից հայերենի չեզոք սեռի բայերի խնդրառական արժույթը:

Մեր առաջադիր խնդիրներն են՝ ա) առանձնացնել ժամանակակից հայերենի չեզոք սեռի բայերը, բ) դասակարգել դրանք՝ ըստ խնդրառական արժույթի, գ) բացահայտել խնդրառությամբ միարժույթ չեզոք սեռի բայերի կապակցելիական առանձնահատկությունները:

Աշխատանքը կատարել ենք նկարագրական, վերլուծական, համադրական, վիճակագրական մեթոդներով:

Ժամանակակից հայերենի չեզոք սեռի բայերին բնորոշ են արժույթի բոլոր դրսևորումները՝ ենթակաառությունը, ստորոգառությունը, կոչականառությունը, խնդրառությունը և պարագաառությունը: Ներկայացնելով իմաստային տարբեր խմբեր՝ չեզոք սեռի բայերը առանձնանում են խնդրառական արժույթի տեսանկյունից: Այդ բայերի զգալի մասն օժտված է խնդրառական արժույթով, մի մասը թեև կարող է խնդիր ստանալ, սակայն դա պայմանավորված չէ ուժեղ կառավարմամբ, իսկ մի մասն էլ առհասարակ զուրկ է խնդրառական արժույթից: Խնդրառու չեզոք սեռի բայերը լրացում են պահանջում թե՛ անմիջական և թե՛ ոչ անմիջական կառավարման եղանակներով: Անմիջական կառավարման եղանակով կապակցություններից ավելի հաճախադեպ են տրական հոլովով խնդիր պահանջող բայերը, որը պայմանավորված է տրականի իմաստային բազմազանությամբ: Ըստ ուժեղ կառավարմամբ խնդիր պահանջելու օժտվածության՝ չեզոք սեռի բայերը լինում են կամ միարժույթ, կամ երկարժույթ: Երկարժույթ բայերի պահանջած երկու խնդիրները մի դեպքում արտահայտվում են երկու տարբեր հոլովներով, մյուս դեպքում՝ երկու տարբեր կապական կառույցներով, իսկ երրորդ դեպքում՝ մի հոլովածևով և մի կապական կառույցով:

Հիմնաբառեր՝ արժույթ, չեզոք սեռի բայեր, կապակցելիություն, կառավարում, անձնանիշ, իրանիշ, կենդանանիշ գոյականներ, անմիջական կառավարում, միջնորդական կառավարում, կապական կառույց:

Նախաբան

Հայերենի բայի խնդրառական արժույթին հայ լեզվաբաններից առաջինն անդրադարձել է Գ. Ջահուկյանը՝ ժամանակակից հայերենում առանձնացնելով

* Հոդվածը ներկայացվել է 24.08.2022թ., գրախոսվել՝ 10.09.2022թ., տպագրության ընդունվել՝ 30.10.2022թ.:

միարժույթ և երկարժույթ բայեր (Ջահուկյան 473): Գ.Խաչատրյանն այդ հարցը քննության է առել գրաբարի վերլուծական բայերի արժույթին վերաբերող մենագրությունում (Խաչատրյան 136-175): Ժամանակակից հայերենի չեզոք սեռի բայերի խնդրառական արժույթն ուսումնասիրել են նաև Յ. Հարությունյանը, Ս. Գյուլբուրդյանը, Մ. Ասատրյանը, Ռ. Իշխանյանը, Ս. Մուրադյանը և այլք (Հարությունյան 110-123; Ասատրյան 222-246; Գյուլբուրդյան 23; Իշխանյան 267-268; Մուրադյան 335-342): Սույն հոդվածում առաջին անգամ փորձ է արվում քննության առնել ժամանակակից հայերենի՝ խնդրառությամբ միարժույթ չեզոք սեռի բայերը:

Ժամանակակից հայերենի խնդրառու չեզոք սեռի բայերի և խնդիրների կապակցումը կատարվում է կառավարման եղանակով, որը, ինչպես հայտնի է, ունի երկու արտահայտություն՝

1. անմիջական, երբ խնդիրները լրացյալ խնդրառու բայերին կապակցվելիս արտահայտվում են որևէ հոլովով, ինչպես՝ կարողանար *ձայնակցել Արտակին (ԴԴ*)*:

2. Միջնորդական կամ կապային (Աբեդյանը գործածում է *անմիջական կապակցություն* և *միջական կապակցություն* եզրույթները:) (Աբեդյան 397), երբ խնդիրները լրացյալ խնդրառու բայերին կապակցվում են կապերի միջնորդավորությամբ, այսինքն՝ որևէ հոլովի (կապվող բառ) և կապի միջոցով (Ասատրյան 54), ինչպես՝....աշխատում է *տրա-տրա համար....* (Մաթևոսյան 10):

Նշեցինք, որ ուսումնասիրության նյութ են ծառայել ժամանակակից հայերենի չեզոք սեռի բայերը և նրանց ուժեղ կառավարմամբ կապակցվող հոլովական և կապական լրացումները: Ըստ մեր հաշվարկների՝ ժամանակակից հայերենի չեզոք սեռի բայերի թիվը հասնում է մոտավորապես 5500-ի, որոնցից մոտ 3500-ը է խոնարհման բայեր են, իսկ ավելի քան 2000-ը՝ ա խոնարհման բայեր: Հատկանշական է նաև, որ վերջիններիս կազմում գերակշռում են *ան* սուկածանցավոր կազմությունները (շուրջ 1500 բայ): Սակայն չեզոք սեռի խնդրառությամբ միարժույթ բայերի քննությունից պարզվում է, որ դրանցից ոչ բոլորն են բնորոշվում ուժեղ կառավարմամբ խնդրառական արժույթով:

1. Մի խումբ չեզոք սեռի բայեր առանձնանում են ոչ թե ուժեղ, այլ թույլ կառավարմամբ խնդրառությամբ, ինչպես՝ *ամիսնայ, աղքատանայ, աշխատել, աշխուժանայ, առաջանայ, գեղեցկանայ, գոյատևել, հատունանայ, միաբռունցքվել, մտասուզվել, փայլել* և այլն:

2. Չեզոք սեռի բազմաթիվ բայեր զուրկ են խնդրառական արժույթից, ինչպես՝ *բանաստեղծանայ, գծիմնել, դեմոկրատանայ, երեկոյանայ, լեռնամագլցել, ծիծաղել, կայծակել, կարկտել, ձմեռնանայ, մահանայ, տխրել, ցերեկանայ* և այլն:

3. Չեզոք սեռի բայերի մի մասն էլ, ճիշտ է, ուժեղ կառավարմամբ խնդրառական արժույթով չի բնորոշվում, սակայն առանձնանում է ուժեղ կառավարմամբ իրականացող պարագառական արժույթով, ինչպես՝ *արշավել, բազմել, բարձրանայ, բնակվել, գալ, գնալ, ընկնել, թռչել, պառկել, սահել, վազել, վերադառնալ* և այլն:

Ստորև կներկայացնենք խնդրառությամբ միարժույթ չեզոք սեռի դիմավոր և անդեմ ձևերի կապակցելիական հնարավորությունները՝ ըստ ուժեղ կառավարման անմիջական և միջնորդական տեսակների:

1. **Անմիջական կառավարման եղանակով** ձևավորված կապակցություններում խնդրառությամբ միարժույթ չեզոք սեռի բայերը ժամանանակակից հայերենում պարտադիր կերպով ենթադրում և անհրաժեշտության դեպքում պահանջում են անուղղակի կամ բնության խնդիր (Դասակարգումների ընթացքում օգտվել ենք Գ. Ջահուկյանի և Վ. Զոսյանի կազմած ցանկերից:) (Ջահուկյան 473-479; Զոսյան 220-442) լրացում արտահայտված՝

1.1. տրական հոլովով, ինչպես՝ նա շարունակ կեղծում է, սողունի նման հարմարվում, *շողորթում ընկերներին* (ՇԹ*):

Խնդրառությանը միարժույթ չեզոք սեռի բայերի տրական հոլովով լրացումը կարող է ցույց տալ՝

1.1.1. Անձնանիշ առարկա(ներ): Այսպիսի տրական պահանջող բայերից են՝ *բարոյախոսել, դավադրել, եղբայրանալ, զանգահարել, ժպտալ, խաղակցել, հարազատանալ, հպատակվել, սիրահարվել, ցավակցել, փեսայանալ, քծնել* և այլն: Օրինակ՝ տեսել էի մոտից և *խաղակցել* աշխարհահռչակ դերասանների (ՎՓ*):

1.1.2. Իրանիշ առարկա(ներ): Նման տրական պահանջող բայերից են՝ *թղթակցել, հակասել, համբերել, համընկնել, հանգել, հարմարվել, մասնակցել, միջամտել, տեղեկանալ* և այլն: Օրինակ՝ դարոցում տրված սովորական դասերից ես *մասնակցում էի* միմիայն *մարմնակրթանքին* (ՎՓ*):

1.1.3. Տարբեր դասանիշ առարկա(ներ), այդ թվում՝

1.1.3.1. Անձնանիշ/իրանիշ/կենդանանիշ: Այդպիսի տրական պահանջող բայերից են՝ *դիմել, դիպչել, կպչել, հանդիպել, հաջորդել, հասնել, մոտենալ, պատահել* և այլն: Հմմտ.՝.... սպայակույտի միակ անդամը, որ համարձակվում էր *Նրան մոտենալ*, Հաջին էր (ԽԴ*) // Պատվական Գյոզայանի պատմությունը *մոտենում էրավարտին*(ԶԴ*) // եկավ մեր կողմը և վագեվագ *մոտեցավ* կուտ ուտող *հավերին* (ՍԶԵԺ 570):

1.1.3.2. Անձնանիշ/իրանիշ: Նման տրական պահանջող բայերից են՝ *զինակցել, թիկնել, ծառայել, կռթնել, համաձայնել, համապատասխանել, տիրանալ* և այլն: Հմմտ.՝ ԴԵ՝, *Նրան* էլ, դուք լավ գիտեք, *ընդդիմանալ* հնարավոր չէ (ՌԶ*) // չկարողացավ *ընդդիմանալ* թագուհի Բարեջանի *թախանձանքներին* (ԶԴ*):

1.1.3.3. Անձնանիշ/կենդանանիշ: Այսպիսի տրական են պահանջում *զգվռտել, դարանակալել, հնազանդվել, ձայնակցել, մտերմանալ* և այլ բայեր: Հմմտ.՝ մարդիկ *զգվռտում են իրար* (ԶԴ*) // ինչպես են շներն *իրար զգվռտում* (ՊՍ*):

Տրականով հանգման խնդիրը կարող է դրսևորել մի շարք իմաստներ, որոնք արտահայտվում են համեմատության, փոխադարձ գործողության և կապվածության (Վ. Առաքելյանն անվանում է փոխադարձ գործողության և կապվածության անուղղակի խնդիր:) (Առաքելյան 296), ընդդիմության, շահի և այլ տրականներով: Օրինակ՝ Երևի ոչ մեկի ազգանունն այդպես *չի համապատասխանել Էռթյանը*, դատարկ փոխադարձություն, մեծ-մեծ խոսելով վարպետ էր ճարտարյանը (ՎԳ*):...*խոսակցությանը մասնակցեց* Մարոն (ՄԿ*): պատշաճ չափ ու ձևի մեջ *է ընդդիմախոսում* իր *որդուն* երկու արքաների կին Դանիո թագուհին.... (ՎՓ*): Մելիքը խոհեմությամբ *հպատակվել է փաշային* (ՍԽ*): Ընթերցումը *մտում էր Արամ պապին*: (ՌՀ*):

Խնդրառությամբ միարժույթ չեզոք սեռի բայերի պահանջած տրական հոլովով խնդիրը մյուս հոլովներով արտահայտված խնդիրների համեմատությամբ հաճախ է հանդիպում: Վ.Քոսյանը ասվածը իրավացիորեն պատճառաբանում է տրական հոլովով խնդիր պահանջող չեզոք սեռի բայերի մեծ թվով, որոնք ներկայացնում են իմաստային տարբեր խմբեր (Քոսյան 216-227) և գործածվելով խոսքային տարբեր իրադրություններում պահանջում են քերականական տարբեր իմաստներ արտահայտող խնդիր լրացումներ:

1.2. Բացառական հոլովով, ինչպես՝ - Հը, - իր *պահանջից* սկսեց *Նահանջել* Աթազ ազին (ՍԽ*):

Բացառական հոլովով խնդիր պահանջող միարժույթ չեզոք սեռի բայերի լրացումը կարող է ցույց տալ՝

1.2.1. Անձնանիշ առարկա(ներ): Այսպիսի բացառական են պահանջում *ակնածել, պատկառել* և այլ բայեր: Օրինակ՝Տիգրանը *ակնածեց Նրանից* (ԴԴ*):

1.2.2. Իրանիշ առարկա(ներ): Նման բացառական պահանջող բայերից են՝ *բաղկանալ, բավականանալ, դժվարանալ, հարբել, նահանջել, շատանալ, պակասել, տեղեկանալ, ուշանալ* և այլն: Օրինակ՝ Նա կարող է ուշանալ գնացքից.... (ՆԴ*):

1.2.3. Տարբեր դասանիշ առարկա(ներ), այդ թվում՝

1.2.3.1. Անձնանիշ/իրանիշ/կենդանանիշ: Այսպիսի բացառական են ստանում *խուսափել, հեռանալ, ձանձրանալ, սարսափել, վախենալ, փախչել* և այլ բայեր: Օրինակ՝առհասարակ տերտերներից են *վախենում են*.... (ՍՁԵԺ3, 184) //*վախենում էր* նրա ճոճոցից (ՅՄԵ2 45) // Ես առհասարակ մկներից *վախենում եմ* (ՍՁԵԺ3 130):

1.2.3.2. Անձնանիշ/իրանիշ: Այսպիսի բացառական պահանջող բայերից են՝ *բացակայել, հոգնել* և այլն: Օրինակ՝դեկավարները *հոգնել էին* երիտասարդ *նկարիչներից* (ԹԴ*) //ժողովուրդը *հոգնել է* ճակատային *քարոզներից* (ՎԳ*):

1.2.3.3. Անձնանիշ/կենդանանիշ: Այսպիսի բացառական են պահանջում *թաքնվել, ճողոպրել* և այլ բայեր: Օրինակ՝ Չափարի ետևը *ուսուցչից* դեռ *թաքնվում էին* (ՅՄ*) // Ձեր շունը կարող է փախչել տնից՝ *շներից թաքնվել* սովորելու համար (ՄԵԳ*):

Խոսքի մեջ միարժույթ չէզոք սեռի բայերի պահանջած բացառական հոլովով լրացումը նախադասության մեջ կարող է դառնալ՝

ա) անջատման խնդիր: Օրինակ՝ Չորս տարի *բացակայել էր ընտանիքից* (ԱԲ*):

Բացառականով անջատման խնդիրն ունի մի շարք քերականական իմաստներ, որոնցից են՝ անջատման, խուսափման, ծագման կամ սերման (Եզրույթները Վ.Առաքելյանին են) (Առաքելյան 314-319), պասիվ ներգործության և այլն: Իսկ ո՞վ է ուզում *խուսափել մահից*, - բարկացավ Փառենը (ՍԱ*): Գիտե՞ս ինչ, Ալեքսանդր, մինչև անգամ ամենալավ *բանից* մարդ կարող է *ձանձրանալ* (ՇԹ*):

բ) Ներգործող խնդիր: Օրինակ՝ Աղջիկը սուտ է ասում, թե իբր չգիտե *ուսից է հղիացել* (ՋԲ*):

1.3. Գործիական հոլովով, ինչպես՝ Հոյակապ լեզու ունենք, *որով* կարելի է *ճառել* (ԴԴ*):

Գործիական հոլովով միջոցի խնդիր պահանջող միարժույթ չէզոք սեռի բայերի լրացումը սովորաբար կարող է ցույց տալ տարբեր դասանիշ առարկա(ներ), այդ թվում՝

1. անձնանիշ/իրանիշ/կենդանանիշ առարկա(ներ): Այդ բայերից են՝ *գրադվել, հետաքրքրվել, պարծենալ* և այլն: Հմտ. Ներեցեք ինձ, պարոն, եթե ես *հետաքրքրվում եմ ձեզանով*(ՆԴ*) //....խոսում *էին*, միմյանց *գործերով հետաքրքրվում* (ՇԹ*) //*հետաքրքրված է ձերով* (ԻԱՀ*) և այլն:

2. Անձնանիշ/իրանիշ առարկա(ներ), որպիսիք պահանջվում են *գոհանալ, լիանալ* և այլ բայերի կողմից: Հմտ.*Քեզնով լիանալ* Ու քեզ միանալ... (ՊՄ*)// *լիանալ* նրա սիրո *զգացմունքով* (ԴԴ*):

Միարժույթ չէզոք սեռի բայերի՝ ուժեղ կառավարմամբ պահանջած գործիական հոլովով լրացումը հիմնականում կարող է գործածվել շարահյուսական հետևյալ պաշտոններով՝

ա) միջոցի խնդիր: Օրինակ՝ Պարսից այդ թևը.... սկսեց այդտեղ *ուժեղանալ* մանր *ջրկատներով*.... (ԴԴ*):

բ) Սահմանափակման խնդիր: Օրինակ՝տերը չէր կարող *գոհանալ* միայն լուսնի և աստղերի *կենդանացումով* (ՊՄ*):

1.4. Ներգոյական հոլովով, ինչպես՝ նրանք *թերանում են* պետական գործերում (Խալափյան 254):

Ներգոյական հոլովով խնդիր պահանջող միարժույթ չեզոք սեռի բայերից են՝ *դժվարանալ, թերանալ, ծուլանալ, վարպետանալ, ուժեղանալ* և այլն: Օրինակ՝ գոռում էր նրանց վրա, ովքեր *թերանում էին* այդ *աշխատանքում* (ԽԴ*):

Խնդրառուությամբ միարժույթ չեզոք սեռի բայերը ներգոյական հոլովով միայն իրանիշ առարկաների են կապակցվում, որովհետև անձանիշ և կենդանանիշ առարկաների ներգոյական հոլովը գործածական չէ:

Միարժույթ չեզոք սեռի բայերի պահանջած ներգոյական հոլովով խնդիր լրացումը կատարում է միայն սահմանափակման խնդրի գործառույթ, ինչպես՝.... այս մեզ ավելի էր անհանգստացնում, քան եթե *թերանար* իր *պարտականություններում* (ԳՄ*):

2. Միջնորդական կառավարման եղանակով ձևավորված կապակցություններում խնդրառուությամբ միարժույթ չեզոք սեռի բայերը պարտադիր կերպով ենթադրում և անհրաժեշտության դեպքում պահանջում են խնդիր լրացում արտահայտված կապով և կապվող բառով, ինչպես՝թնկթնկում *էր* երեխան, և իր *ցանկության* ու *թախանձանքի մեջ համառում* (ՍՉԵԺ2 482):

Հոլովական թեքյութերին զուգահեռ՝ ժամանակակից հայերենում գործողության և առարկայի, հանգամանքի կամ հատկանիշի փոխհարաբերությունը կարգավորվում է նաև կապերի միջոցով: Սակայն հոլովաձևերով ոչ միշտ է, որ հնարավոր է արտահայտել այս կամ այն քերականական հարաբերությունը. « հոլովների արտահայտած հարաբերությունները ավելի ընդհանուր են և վերացական, քան կապերի արտահայտած հարաբերությունները» (Ասատրյան 386): Ավելին՝ մի շարք դեպքերում կապերը պարզապես անփոխարինելի են. կան քերականական իմաստներ, որոնք արտահայտվում են միայն կապերի միջոցով, ինչպես՝ ժողովուրդը *ապստամբել է թագավորի դեմ* (ԴԴ*):վիճաբանում ենք*իրարիետ* (ԴԴ*): արորեանումպարելով, *փոխանակ* մաճը *բռնելու* (ՊՍ*):

Կապերը միջնորդական կամ կապային կառավարման եղանակով ձևավորվող կապակցությունների քերականական իմաստի արտահայտման առանցքային բաղադրիչներն են: Նրանք կապվող բառերի հետ, որպես կանոն, դառնում են շարահյուսական կապակցության ստորադաս բաղադրիչ՝ կապվող բառի բառային իմաստին հավելելով քերականական իմաստ և առաջին հերթին ձևավորելով բայով արտահայտված գերադաս անդամի լրացում: Օրինակ՝դու կին չես եղել *երեխայիս համար* (Մաթևոսյան 29): Դրանցից շատերը կապվող բառերի հետ ձևավորում են նաև գոյականով և ածականով արտահայտված անդամի լրացում:

Խնդրառուությամբ միարժույթ չեզոք սեռի մի շարք բայեր պահանջում են տարբեր (հոմանիշ կամ ոչ հոմանիշ) կապերով ձևավորված խնդիր լրացումներ: Դրանցից են՝ *ապստամբել, բարկանալ, ըմբոստանալ, խենթանալ, կռվել, մեղանչել* և այլն: Հմմտ. *Խլել կյանքը մի մարդու, որի հանդեպ արդեն մեղանչել ես* (ԳՄ*) // *Մեղանչել եմ նրա առաջ*.... (ՎՄ*) //....որոնք *իրականության դեմ* չէին կարող *մեղանչել*.... (ԽԶԲ*) // Սովորեցի չգործած *Մեղքիս համար մեղանչել*.... (ՀՍԲ1):

Խնդրառուությամբ միարժույթ չեզոք սեռի բայերի և խնդրային հարաբերություն արտահայտող կապական կառույցների փոխհարաբերության քննությունը ցույց է տալիս, որ՝

1. Մի դեպքում կապական կառույցները ձևավորվում են տարբեր իմաստային խմբերի կապերով, գործածվում են տարբեր իմաստային խմբեր ներկայացնող և խնդրառուությամբ միարժույթ չեզոք սեռի բայերի պահանջով, սակայն խոսքի մեջ կատարում են շարահյուսական միևնույն պաշտոնը: Ասվածը վերաբերում է այն կապական կառույցներին, որոնցում միակ կամ հիմնական բառիմաստով գործածված

կապերը կապվող բառերի և որպես գերադաս անդամ գործածվող չեզոք սեռի միարժույթ բայերի միջև ձևավորում են հանգման քերականական հարաբերություն: Որպես կապ գործածվում են բուն հանգման (*նկատմամբ, վերաբերմամբ*), շահի (*հոգուտ, օգտին, համար, հանուն*), ընդդիմության ու միասնության (*դեմ, ընդդեմ, հետ, հանդերձ*) հարաբերության իմաստ արտահայտող բառեր և դրանց հետ կապակցվելու հնարավորությամբ օժտված, բառիմաստով տարբեր բայեր ու բայախմբեր, ինչպես՝ ա) *ավելանալ, սառնանալ, խորթանալ, չարանալ, օտարանալ* և այլն, բ) *մարտիրոսվել, մեռնել, պայքարել, տուժել* և այլն, գ) *ամուսնանալ, գոտեմարտել, ընկերանալ, կռվել, ճամարտակել, շատախոսել* և այլն: Օրինակ՝ դու հանդգնում ես *ճամարտակել* մի *կուսակցության դեմ*... (ՆԶ*): ինչպես *են պայքարել* *հանո՛ւն* հայրենիքի *ազատության*... (ԽԲ*): *Տուժել է հոգուտ* մեր կտրիճ *եղբոր* (ՎՇ*): Որի պատճառով *խորթացել է Գրեյսի հետ* (ԹԴ*):

2. Մյուս դեպքում կապական կառույցները ձևավորվում են միևնույն իմաստային խմբի հոմանիշ (կամ համանիշ) կապերով, պահանջվում են միևնույն իմաստային խումբը ներկայացնող և խնդրառությամբ միարժույթ չեզոք սեռի բայերի կողմից և խոսքի մեջ կատարում են շարահյուսական միևնույն պաշտոնը: Ասվածը վերաբերում է այն կապական կառույցներին, որոնցում միակ կամ հիմնական բառիմաստով գործածված կապերը կապվող բառերի և գերադաս անդամների միջև ձևավորում են վերաբերության քերականական հարաբերություն, որի համար գործածվում են վերաբերության կապերը (*կապակցությամբ, հասցեին, մասին, վերաբերյալ* և այլն): Վերջիններով կազմված կապական կառույցները խոսքի մեջ կատարում են վերաբերության խնդրի պաշտոն և շարահյուսորեն համանիշ են բացառական հոլովով արտահայտված վերաբերության խնդիրներին: Յենց վերջին հանգամանքով է պայմանավորված, որ նշված կապերով կազմված կառույցներ ենթադրում և պահանջում են բացառական հոլովով վերաբերության խնդիր ենթադրող և պահանջող «ասացական, պատմողական, դատողության, հաղորդման և նման այլ իմաստներ արտահայտող» (Աստորյան) չեզոք սեռի բայերը, ինչպես՝ *բանավիճել, բարբառել, բարոյախոսել, դատարկաբանել, դիմել, երկբայել, երկմտել, ճամարտակել, մտմտալ, մտորել, վայրահաչել, տափակաբանել* և այլն: Օրինակ՝ Նրանք կարող են *ճամարտակել մարդու իրավունքների, իրավահավասարության ու ժողովրդավարության մասին*(ԱՄ*):նորից *եմ դիմելու* դատարանների կայացրած այս *որոշումների կապակցությամբ* (ԱճՄ*): Երբ ինքնամոլն է *ազգի հասցեին* Ներբող *բարբառում* (ՆԶ*):

3. Երրորդ դեպքում կապական կառույցները ձևավորվում են տարբեր իմաստային խմբերի կապերի երկրորդական իմաստներով, պահանջվում են միևնույն իմաստային խումբը ներկայացնող և խնդրառությամբ միարժույթ չեզոք սեռի բայերի կողմից և խոսքի մեջ կատարում են շարահյուսական միևնույն պաշտոնը: Դրանք այն կապական կառույցներն են, որոնցում երկրորդական բառիմաստով գործածված կապերը կապվող բառերի և գերադաս անդամների միջև ձևավորում են սահմանափակման քերականական հարաբերություն: Նշված գործառույթ կատարում են սահմանափակման կապերը (*առումով, գծով, կողմից, մեջ, ուղղությամբ* և այլն), որոնցով կազմված կապական կառույցները խոսքի մեջ կատարում են սահմանափակման խնդրի պաշտոն և շարահյուսորեն համանիշ են բացառական, գործիական կամ ներգոյական հոլովներով արտահայտված սահմանափակման խնդիրներին: Պատահական չէ, որ բերված կապերով կազմված կառույցներ ենթադրվում և պահանջվում են վերոնշյալ հոլովներով սահմանափակման խնդիր ստացող մի շարք չեզոք սեռի բայեր, ինչպես՝ *առաջադիմել, թերանալ, թուլանալ, ծուլանալ, համառել, վարպետանալ, տկարանալ* և այլն: Օրինակ՝ մարդիկ *թերանում են* իրենց *պարտականությունների մեջ* (ՄՄ*):

Եզրակացություն

Խնդրառությունը հատուկ է չեզոք սեռի դիմավոր և անդեմ բայերին, սակայն չեզոք սեռի ոչ բոլոր բայերն են խնդրառու: Չեզոք սեռի՝ խնդրառությամբ միարժույթ բայերը լրացմանը կապակցվում են անմիջական և միջնորդական կառավարմամբ: Առաջին դեպքում չեզոք սեռի բայերը պահանջում կամ ենթադրում են տրական, բացառական, գործիական, ներգոյական հոլովներով արտահայտված անուղղակի խնդիր լրացումներ, որոնցից բային կապակցվելու հաճախադեպությամբ աչքի է ընկնում տրական հոլովով հանգման խնդիրը: Երկրորդ դեպքում բայի և լրացման կապն իրականացվում է կապերի միջոցով: Արժույթի տեսանկյունից կարևորություն են ներկայացնում հանգման, վերաբերության և սահմանափակման կապերով ձևավորված խնդիրները: Բազմաթիվ դեպքերում նույն քերականական հարաբերությունը կարող է ձևավորվել և՛ հոլովական թեքություններով, և՛ կապերով: Սակայն կան դեպքեր, երբ քերականական առանձին իմաստներ արտահայտվում են կամ միայն հոլովական վերջավորություններով, կամ միայն կապային կառույցներով:

Օգտագործված գրականություն

1. Աբեղյան, Մանուկ. *Հայոց լեզվի տեսություն*. Միտք, Երևան, 1965.
2. Առաքելյան, Վարագ. *Հայերենի շարահյուսություն*. Ի. Ա. Հայկական ՍՍՌ ԳԱ հրատ., Երևան, 1958.
3. Ասատրյան, Մանվել. *Ժամանակակից հայոց լեզու, Ձևաբանություն*. ԵՊՀ հրատ., Երևան, 1983.
4. Ասատրյան, Մանվել. *Ժամանակակից հայոց լեզու, Շարահյուսություն*. ԵՊՀ հրատ., Երևան, 1987.
5. Գյուլբուդաղյան, Սիրաք. *Ժամանակակից հայերենի շարահյուսություն. Պարզ նախադասություն*. ԵՊՀ հրատ., Երևան, 1988.
6. Իշխանյան, Ռաֆայել. *Արդի հայերենի շարահյուսություն, Պարզ նախադասություն*. ԵՊՀ հրատ., Երևան, 1986.
7. Խաչատրյան, Գուրգեն. *Գրաբարի վերլուծական բայերի արժույթը*. Վան Արյան, Երևան, 2000.
8. Հարությունյան, Հենրիկ. *Կառավարումը ժամանակակից հայերենում*. ԵՊՀ հրատ., Երևան, 1983.
9. Մուրադյան, Սիլվա. *Ներգործական սեռի բայ-ստորոգյալների կապակցելիությունը տարբեր դասային խմբերի անուն-խնդիրների հետ. Գիտական Արցախ*, հ 2, N1, Երևան, 2019, էջ 335-342.
10. Ջահուկյան, Գևորգ. *Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները*. Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1974.
11. Զոսյան, Վաղարշակ. *Ժամանակակից հայերենի բառակապակցությունները*. Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1975.

WORKS CITED

1. Abeghyan, Manuk. *Hayoc lezvi tesutyun*. Erevan. [Theory of the Armenian Language. Yerevan] 1965. (In Armenian)
2. Ar'aqelyan, Varag. *Hayereni sharahyusut'yun*. Ի. Ա. Erevan. [Syntax of the Armenian Language. vol. 1 Yerevan] 1958. (In Armenian)
3. Asatryan, Manvel, *Jhamanakakic hayoc lezu, D'evabanut'yun*. Erevan. [Modern Armenian language. Yerevan] 1983. (In Armenian)
4. Asatryan, Manvel. *Jhamanakakic hayoc lezu. Sharahyusut'yun*. Erevan. [Modern Armenian Language, Syntax. Yerevan] 1987. (In Armenian)

5. Gyulbudaghyan, Siraq. *Jhamanakacic hayereni sharahyusut'yun. Parz naxadasut'yun*. Erevan. [Syntax of Modern Armenian. Simple sentence. Yerevan] 1988. (In Armenian)
6. Ishxanyan, R'afayel. *Ardi hayereni sharahyusut'yun, Parz naxadasut'yun*. Erevan. [Syntax of the Modern Armenian Language, Simple sentence. Yerevan] 1986. (In Armenian)
7. Xachatryan, Gurgen. Grabari verlu'akan bayeri arjhuyt'y'. Erevan. [Valency of Analytic Verbs in Grabar. Yerevan] 2000. (In Armenian)
8. Harut'yunyan, Henrik. *Kar'avarumy' jhamanakacic hayerenum, Erevan*. [Government in Modern Armenian. Yerevan] 1983. (In Armenian)
9. Muradyan, Silva. Nergorc'akanser'ibay-storogyalneri kapakceliowt'yuny'tarber dasayin xمبرi anun-xndirneri het. *Gitakan Arcax*, N1(2), Erevan. [Compatibility of Intransitive Verb-predicates with Object-nouns of Different Class Groups. Yerevan] 2019. (In Armenian)
10. Jahukyan, Gevorg. *Jhamanakacic hayereni tesut'yan himunqneri*'. Erevan. [Fundamentals of the Theory of Modern Armenian. Yerevan] 1974. (In Armenian)
11. Qosyan. Vagharshak. *Jhamanakacic hayereni bar'akapakcut'yunneri*'. Erevan. [Idioms of the Modern Armenian Language. Yerevan] 1975. (In Armenian)

Աղբյուրների ցանկ

1. Խալափյան, Չորայր. *Վասիլ Մեծ, հայ կայսր Բյուզանդիայի կամ կոնստանդնուպոլիսի թագավորը*. Համազգային հրատ., Երևան, 1995, ՉԽՎՄ.
2. Սահյան, Համո. *Երկերի ժողովածու*. հ. Ա, Հայաստան հրատ., Երևան, 1967, ՀՍԲ1.
3. Մաթևոսյան, Հրանտ. *Երկեր երկու հատորով*. հ. 2, Սովետական գրող հրատ., Երևան, 1985, ՀՍԵ2.
4. Մաթևոսյան, Հրանտ. *Անտիպներ*. հ. 2, Երևան, Հ. Մաթևոսյան մշակութային քարտեզործական հիմնադրամ, 2017, ՀՄԱ2.
5. Չորյան, Ստեփան. *Երկերի ժողովածու*, հ. 2, Երևան, Սովետականգրող հրատ., 1978, ԱՉԵԺ2.
6. Ստեփան Չորյան, *Երկերի ժողովածու*, հ. 3, Երևան, Սովետականգրող հրատ., 1979, ԱՉԵԺ3.
7. Ստեփան Չորյան, *Երկերի ժողովածու*, հ. 9, Երևան, Սովետականգրող հրատ., 1983, ԱՉԵԺ9.

ԱՐԵՎԱԿ-ի համառոտագրություններ (հասանելի է 31.07.2022)

ԱՆ* - Ալբերտ Նալչաջյան, ԱռՄ* - Առաւօտ, ԱԲ* - Արտաշես Բալանթարյան, ԳՄ* - Գուրգեն Մահարի, ԴԴ* - Դերենիկ Դեմիրճյան, ՉԴ* - Չարգանդ Դարյան, ԹԴ* - Թեոդոր Դրայգեր, ԽԲ* - Խիկար Բարսեղյան, ԽԴ* - Խաչիկ Դաշտենց, ԽԶԲ* - Խաչիկ Բաղիկյան, ՀՄ* - Հրանտ Մաթևոսյան, ՄԿ* - Մկրտիչ Կորյուն, ՄՄ* - Մկրտիչ Սարգսյան, ՆԴ* - Նար-Դոս, ՆԶ* - Նաիրի Չարյան, ՇԹ* - Շահեն Թաթիկյան, ՊՄ* - Պարույր Սևակ, ԶԲ* - Զիովանի Բոկաչչո, ՌԶ* - Ռուբեն Չարյան, ՌՀ* - Ռաֆայել Համբարյան, ՍԽ* - Սերո Խանգաղյան, ՎԳ* - Վահագն Գրիգորյան, ՎՄ* - Վահագն Մուղնեցյան, ՎՇ* - Վիլյամ Շեքսպիր, ՎՓ* - Վահրամ Փափազյան

List of sources

1. Zorayr. Xalap'yan. *Vasil Mec', hay kaysr Byuzandiayi kam ktwutwneri t'agavory'*. Erevan. [Basil the Great, the Armenian Emperor of Byzantium or the King of ewers, Yerevan,] 1995. (In Armenian)
2. Hamo. Sahyan. *Erkeri jhoghovac'u*. h. A. Erevan. [Poems, no. A, Yerevan,] 1967. (In Armenian)
3. Hrant. Mat'osyan. *Erker erku hatorov*. h. 2. Erevan. [Works in two volumes, vol. 2, Yerevan,] 1985. (In Armenian)
4. Hrant. Mat'evosyan. *Antipner*. h.2, Erevan. [Unpublished, vol. 2, Yerevan,] 2017. (In Armenian)
5. Step'an. Zoryan. *Erkeri jhoghovac'u*. h. 2, Erevan. [Collection of works, vol. 2, Yerevan,] 1978. (In Armenian)
6. Step'an. Zoryan. *Erkeri jhoghovac'u*. h. 3, Erevan. [Collection of works, vol. 3, Yerevan,] 1979. (In Armenian)
7. Step'an. Zoryan. *Erkeri jhoghovac'u*. h. 9, Erevan. [Collection of works, vol. 9, Yerevan,] 1983. (In Armenian)

AREVAK abbreviations (available on 31.07.2022)

AN* - Albert Nalchajyan, Ar'M* - Ar'awo't, AQ* - Artashes Qalant'aryan, GM*- Gurgen Mahari, DD*- Derenik Demirtwyan, ZD*- Zarzand Daryan, T'D*- T'eodor Drayzer, XB* - Xikar Barseghyan, XD*- Xachik Dashtenc, XchB*- Xachik Badikyan, HM*- Hrant Mat'evosyan, MK* - Mkrtych Koryun, MS* - Mkrtych Sargsyan, ND*- Nar-Dos, NZ*- Nairi Zaryan, ShT*- Shahen T'at'ikyan, PS*- Paruyr Sevak, JB*- Jiovanni Bokachcho, R'Z*- R'uben Zaryan, R'H*- R'afayel Hambaryan, SX*- Sero Xanzadyan, VG*- Vahagn Grigoryan, VM*- Vahagn Mughnecyan, VSh* - Vilyam Sheqspir, VP* -Vahram P'ap'azyan

Համացանցի համառոտագրություններ (հասանելի է 31.07.2022)

ՄԵՂ*- <https://www.mundoperros.es>

ԻԱԽ*- <https://www.ilur.am>

Internet abbreviations (available on 31.07.2022)

MEH*- <https://www.mundoperros.es>

IAH*- <https://www.ilur.am>

UNIVALENT INTRANSITIVE VERBS WITH OBJECTIVE VALENCY IN MODERN ARMENIAN**LALA GRKIKYAN**

*Gyumri Secondary School № 1,
Teacher of Armenian Language and Literature,
National Academy of Sciences,
Shirak Center for Armenological Studies, Ph.D. Student,
Gyumri, The Republic of Armenia*

The purpose of this article is to study the valency of intransitive verbs in Modern Armenian.

The main objectives of the research are: a) to identify the intransitive verbs of the modern Armenian language, b) to classify them in terms of objective valency, c) to identify the features of compatibility of monovalent intransitive verbs with objective valency.

The work was carried out using descriptive, analytical, comparative and statistical methods.

Intransitive verbs of the Modern Armenian language are characterized by all manifestations of valency: subjective valency, predicative valency, valency in terms of acceptance of direct address and adverbial modifiers. Intransitive verbs representing different semantic groups are distinguished from the point of view of objective valency. Most of these verbs have objective valency. Some take object, but not by means of strong government, others do not have object valency at all. Intransitive verbs require object through both direct and indirect government. Among phrases with direct government, the most common are verbs that require an object in the dative case, which is due to the semantic diversity of the latter. From the point of view of their ability to accept the object through strong government, intransitive verbs are univalent and bivalent. The two objects that bivalent verbs require can be expressed in one case with two different cases, in another with two different prepositional constructions, and in the third case with one case form and one prepositional construction.

Key words: *valency, intransitive verbs, collocability, government, nouns denoting a person; nouns denoting an object; nouns denoting animals; direct government, indirect government, prepositional construction.*

ОДНОВАЛЕНТНЫЕ НЕПЕРЕХОДНЫЕ ГЛАГОЛЫ С ОБЪЕКТНОЙ ВАЛЕНТНОСТЬЮ В СОВРЕМЕННОМ АРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ**ЛАЛА ГРКИКЯН**

*учитель армянского языка и литературы
Гюмрийской средней школы №1,
соискатель Ширакского центра арменоведческих исследований
Академии Наук Республики Армения,
г. Ереван, Республика Армения*

Целью данной статьи является изучение валентности непереходных глаголов в современном армянском языке.

Нашими основными задачами являются: а) выделить непереходные глаголы современного армянского языка, б) классифицировать их с точки зрения объектной

валентности, в) выявить особенности сочетаемости одновалентных непереходных глаголов с объектной валентностью.

Работа выполнена с использованием описательного, аналитического, сравнительного и статистического методов.

Для непереходных глаголов современного армянского языка характерны все проявления валентности: субъектной валентности, предикативной валентности, валентности с точки зрения принятия обращения и обстоятельства. Непереходные глаголы, представляющие разные семантические группы, выделяются с точки зрения объектной валентности. Большинство этих глаголов обладают объектной валентностью. Некоторые принимают дополнение, но это не обусловлено сильным управлением, а некоторые вообще лишены объектной валентности. Непереходные глаголы требуют дополнения как посредством прямого, так и косвенного управления. Среди словосочетаний с прямым управлением наиболее часто встречаются глаголы, требующие дополнения в дательном падеже, что обусловлено семантическим разнообразием дательного падежа. С точки зрения способности принимать дополнение путем сильного управления, непереходные глаголы бывают одновалентными и двухвалентными. Два дополнения, которые требуют двухвалентные глаголы, могут быть выражены в одном случае двумя разными падежами, в другом – двумя разными предложными конструкциями, а в третьем – одной падежной формой и одной предложной конструкцией.

Ключевые слова: *валентность, непереходные глаголы, сочетаемость, управление, существительные, обозначающие лицо; существительные, обозначающие предмет; существительные, обозначающие животных; прямое управление, опосредованное управление, предложная конструкция.*